УДК 351.7:342

Мельник К. Ю.
провідний науковий співробітник НДЛ з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Правоохоронні органи — важливий елемент механізму захисту прав людини і громадянина

Як відомо, ідея прав людини (спочатку тільки вільних громадян) з'явилася у давньогрецьких полісах, де також вперше виникли ідеї демократії і республіканізму, з'явився принцип громадянства. Вільні громадяни давньогрецьких полісів мали певні права і обов'язки, наприклад: право брати участь в управлінні державними справами на народних зборах, право брати участь у відправленні правосуддя, право на приватну власність, можливість здійснення різних угод, право на свободу слова тощо [1, с. 23—25].

Провідниками цих ідей були давньогрецькі філософи-софісти (Горгій, Фрасимах, Протагор й ін. — V—IV ст. до н.е.), зокрема, Протагором було сформульовано основний принцип поглядів софістів — «людина є міра всіх речей».

Уперше права людини одержали юридичне закріплення в національних юридичних документах у XVIII ст. Також у цих документах на державу покладався обов’язок забезпечувати права людини. Одним із аспектів такого забезпечення прав людини і була її діяльність із надання їм юридичної форми, тобто форми закону. Так, у Декларації прав Вірджинії 1776 р. уперше було юридично закріплене формулювання прав людини, тобто вона містила таку норму: «Усі люди природньо є однаковою мірою вільними та незалежними і володіють певними природженими правами, яких вони — при вступі в суспільний стан — не можуть позбавити себе і своїх нащадків якою-небудь угодою, а саме: правом на життя і свободу із засобами придбання і володіння власністю, правом на прагнення до щастя і безпеки їх придбання». У подальшому ідеї Декларації прав Вірджинії

були розвинуті та доповнені в Американській Декларації не залежності, прийнятій 4 липня 1776 р. У цьому документі підкресленно на службовій ролі держави стосовно прав людини. Зокрема, Декларація містить таку норму: «Ми вважаємо очевидними істини: що всі люди створені рівними; що Творець наділяє їх певними невід'ємними правами, до числа яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, функції яких, визначені законом, безпосередньо залежать від згоди тих, ким управляють».

Сьогодні права людини і громадянина та гарантії їх захисту державою закріплюються національними законодавствами всіх цивілізованих країн світу Не є виключенням з цього правила і Україна, яка у ст. 3 Конституції України визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. А як головний обов'язок держави закріпила утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

За своєю сутністю ці та інші конституційні розпорядження вимагають, щоб усі державні органи охороняли права та свободи людини і громадянина. Однак для переважної більшості державних органів діапазон їх діяльності не обмежується виконанням завдань захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. У них на першому плані інші завдання — здійснення заходів із забезпечення зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони природи, екологічної безпеки, природокористування тощо. Деякі функції із захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань вони виконують ніби одночасно, із виконанням своїх основних завдань.

Спеціально захистом прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань займається значно менше коло органів, — ті, які існують виключно або головним чином для виконання такої ролі. Їх прийнято іменувати правоохоронними органами. Такі органи у будь-якій державі не виникають спонтанно. Вони є продуктом розвитку суспільства та держави. Так, система правоохоронних органів на території, яку сьогодні займає Україна, з'явилася за доби античності (друга половина I тисячоліття до н.е).

Слід відзначити, що національне законодавство стосовно визначення органів, які входять до системи правоохоронних органів, є

доволі суперечливим. Так, хоча ст. 2 Закону України „Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.1993 р. № 3781—XII і дає перелік таких органів, однак зміст інших законів свідчить про те, що окремі з цих органів не є правоохоронними. Наприклад, ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. № 964—IV поряд з правоохоронними органами виділяє Службу безпеки України, суди загальної юрисдикції, прокуратуру України.

Відсутня одностайність серед вчених також стосовно системи правоохоронних органів. Так, кількість правоохоронних органів зарізними джерелами коливається від шести до двох десятків [2, с. 13; 3, с. 3; 4, с. 35—308; 5, с. 31; 6, с. 162—293]. Спираючись на проаналізовану літературу можна констатувати, що найширше дискутується питання щодо віднесення судів до правоохоронних органів. Так, з точки зору А. В. Єндольцевої, О. А. Галустьяна, А. П. Кізлика, віднесення судових органів до правоохоронних є вірним хоча б тому, що судові органи здійснюють судову владу, обов'язковою характеристикою якої є примусовість [4, с. 17]. Іншу думку висловлює С. Г. Кузьменко, яку вказує на те, що суди не можна віднести до правоохоронних органів, бо вони є самостійною гілкою державної влади [7, с. 18].

Убачається, що факт існування судової влади як самостійної гілки державної влади жодним чином не може заважати віднесенню судів до правоохоронних органів. Передусім необхідно підкреслити те, що суди конституційно безпосередньо призначені для захисту прав і свобод. Так, ст. 55 Конституції України проголошує, що права та свободи людини, і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це означає, по-перше, що будь-які права і свободи захищаються в судовому порядку, по-друге, право на судовий захист забезпечується будь-якій особі; по-третє, судовому оскарженню підлягають поряд з іншим рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Сьогодні, як і раніше, суд відіграє важливу роль у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Мова, зокрема, йде про застосування суворих заходів кримінального покарання (наприклад,

позбавлення волі на тривалий термін або довічне позбавлення волі). Діяльність суду також спрямовується на запобігання та припинення протиправних дій інших правоохоронних органів (санкціонування обшуку, виїмки, огляду житла чи іншого володіння особи, арешту тощо). Суд не може залишати без реагування будь-які порушення закону, навіть учинені з метою досягнення найблагороднішої мети — покарання осіб, що скоїли злочин.

Як вірно зазначено в юридичній літературі, судова влада є інструментом самообмеження держави. Відомо, що один з головних принципів етики — мета визначає засоби, але не виправдує їх. Якщо метою держави є захист населення від злочинів, то не може такий захист бути злочинним, таким, що знищує право одних задля права інших [8, с. 98].

Окремі вчені до правоохоронних органів відносять органи досудового розслідування [9, с. 221—234]. На моє переконання, не всі органи, які здійснюють вищезазначену діяльність, можна назвати правоохоронними. Так, не можна відносити до правоохоронних органів певних осіб, яким надано право проводити дізнання (командирів (начальників) військових частин, з'єднань; начальників військових установ; командирів кораблів, капітанів морських суден, що перебувають у далекому плаванні). Для вищезазначених осіб функція дізнання не є основною. У цьому можна переконатися дослідивши нормативно-правові акти, які регулюють статус вищезазначених осіб. Наприклад, ст. 58 Кодексу торговельного мореплавства України передбачає, що на капітана судна покладається управління судном, у тому числі судноводіння, вжиття всіх заходів, необхідних для забезпечення безпеки плавання, запобігання забрудненню морського середовища, підтримання порядку на судні, запобігання завданню будь-якої шкоди судну, людям і вантажу, що перебувають на ньому.

Н. В. Сібільова відносить до системи правоохоронних органів суди; прокуратуру; органи досудового слідства; органи виконавчої влади, що реалізують державну політику в тій чи іншій сфері правоохоронної діяльності: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Службу безпеки України, державну виконавчу службу; адвокатуру; нотаріат [10, с. 10]. Слід звернути увагу на те, що, відповідно до ст. 102 Кримінально-процесуального кодексу України, органами досудового слідства є слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції та слідчі органів безпеки.

Отже, недоцільно окремо виділяти органи досудового слідства, оскільки це призводить до певного дубліювання.

Дискусійним є також питання щодо віднесення до правоохоронних органів недержавних структур (адвокатура, приватний нотаріат тощо). Так, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк вказують на те, що органи нотаріату і адвокатури, які діють під егідою Міністерства юстиції України, не мають повноважень щодо виконання правоохоронних функцій. Тому навряд чи їх можна віднести до правоохоронних органів [3, с. 6]. Протилежну точку зору висловлює Н. В. Сібільова, яка зазначає, що поряд з державними органами правовою охороною займаються також інші установи, які, хоча й не мають ознак державного органу, виконують важливу державну функцію охорони прав, свобод і законних інтересів особи. Йдеться про адвокатуру і нотаріат [10, с. 9]. К. Ф. Гуценко і М. А. Ковальов, уважаючи адвокатуру та нотаріат належними до системи правоохоронних органів, разом з тим зазначають, що їх можна називати правоохоронними органами лише з великою долею умовності [11, с. 15].

Як відомо, адвокатура є інститутом громадянського суспільства, ніяк не зв'язаним з державною владою. Конституція України (ч. 2 ст. 59) проголошує, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Стаття 1 Закону України „Про адвокатуру" від 19.12.1992 р. № 2887—XII визначає адвокатуру України як добровільне професійне громадське об'єднання, покликане згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

Держава визнає право за особою скористатися послугами адвоката і забезпечує реалізацію цього права в усіх випадках, коли органи держави висунули проти неї обвинувачення, коли особа затримана або арештована, коли в суді розглядається цивільно-правовий спір. Адвокати можуть відвідувати слідчі ізолятори, в'язниці і розмовляти з арештованими, ознайомлюватися з кримінальними справами, виступати в судах і виконувати інші дії, спрямовані на захист прав особи, яку представляють.

Виходячи з вищезазначеного слід констатувати, що функціонування адвокатури сприяє здійсненню правоохорони. Те ж стосу-

ється і діяльності нотаріату, приватних детективних і охоронних служб, недержавних органів охорони громадського порядку. Однак зазначені органи не можна назвати правоохоронними, оскільки такими є лише органи, що наділені державно-владними повноваженнями.

Уважаю, що системоутворювальною ознакою, яка відрізняє правоохоронні органи від усіх інших органів, є єдина або, принаймні, основна мета їх функціонування, яка виявляється у забезпеченні захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань. З огляду на зазначене до правоохоронних органів слід віднести: суд, прокуратуру, органи внутрішніх справ, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, Управління державної охорони України.

Література

1. Абдулаев М. И. Права человека и государство. — СПб.: СПбЮИ, 1999.
2. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : автореф. дис. док. юрид. наук. — Х. 2009. — 32с.
3. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посібник . — К.:Атіка, 2001 . — 512 с.
4. Правоохранительные органы: учеб. / под ред. А.В. Ендольцевой, О.А. Галустьяна, А.П. Кизлыка. — 6-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ—ДАНА: Закон и право, 2009. — 447 с.
5. Бондаренко І.В. Органи внутрішніх справ в системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти : дис. канд. юрид. наук. — К., 2004. — 253с.
6. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / О.С. Захарова, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін. Відп. ред. В.Т. Маляренко — К.:Юрінком Інтер, 2007. — 352 с.
7. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник. — Суми: „МакДен”, 2008. — 280 с.
8. Халиков А.Н. Суд, правоохранительные органы и борьба с преступностью // Государство и право . — 2007. — № 11 — с. 95—98.
9. Бараннік, Р.В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. . — К.:Дакор: КНТ, 2008 . — 348 с.
10. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. — Х. : „Одісей”, 2007. — 528 с.
11. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы : учебник / под ред. К. Ф. Гуценко. — М.: „ЗЕРЦАЛО—М”, 2006. — 440 с.